

SEHÎ BEY DÎVÂNI'NDA DİNÎ TİPLER

Bilge İlhan*

Özet

Klasik edebiyatta tipler ve kişilikler edebî bir metnin kurgulanmasındaki temel öğeler olup metnin tüm aksiyonu bu temel öğeler üzerinde oluşmaktadır. Bu sebeple metni tam olarak anlayabilmek için tip ve kişiliklerin doğru tesbit edilmesi önemlidir. XVI. Yüzyılda yaşamış olan Sehî Bey, daha çok Heşt Bihişt adlı tezkiresi ile ön plana çıkmış olsa da, Necâti Bey'in etkisinde kalarak yazmış olduğu bir dîvânı mevcuttur. Dîvân'daki şiirlerin tamamı tasavvufî tarz ile yazılmamış olsa da Sehî Bey, şiirlerinde tasavvufu kullanmıştır. Şiirlerinin birçoğunda tasavvufî tiplere yer vermiş ve şiirlerini bu tipler üzerine kurmuştur. Bu çalışmada Sehî Bey'in, şiirlerinde tipleri nasıl işlediği ve bunlara yüklediği roller incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Sehî Bey, Dîvân Tasavvuf, Tip.

Religious Character Types in Sehî Bey's Divan

Abstract

In the classical literature, individuals and character types make up the main factors to determine the fictionalization of a writing that the whole story of the work of arts has been shaped around these regulating factors. In accordance with this point of view, when reviewing an article one must decidedly analyse single persons and personalities to understand the artwork. Despite Sehî Bey, who lived in the XVI. century has been mainly remembered with his biography called Heşt Bihişt he owns a Divan which proves that he has been remarkably affected from Necati Bey. Irrespective of the fact that not the entire poets in the master price Divan has have been written with the Islamic mysticism style, he has been considerably benefited from the mysticism. Relying on this fact, he has placed mystic character types in most of his poems and based the governing idea on them. In this study it will be investigated that how Sehî Bey examined individuals and roles put on them.

Keywords: Sehî Bey, Dîvân, Islamic Mysticism, Character type.

* Arş. Gör. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, bilgeilhan1@gmail.com

Giriş

İnsan, genelde edebî metinlerin temelini ve olayların esasını oluşturmaktadır ve insan temelli metinler içerisindeki kişiler, gerçek hayattaki insanların yansımasıdır. Yazar eserini oluştururken yaşadığı olayları kendi dünyasında değerlendirir, kendi hayat anlayışı ile yorumlar ve okuyucuya sunar. Edebî metin içerisinde kurgulanmış olarak sunulan bu kişilere tip veya karakter, kişilik veya şahsiyet denilmektedir.

Kişilik veya şahsiyet, gerçek hayatta var olmuş, tarihte belli bir zamanda ve belli bir coğrafyada yaşamış insandır. Gerçek varlıkları, mekân ve zaman kaydı ile sâbit olan, tarih kaynaklarında geçmeleri yönü ile varlığı isbât edilebilen kişilerdir. Tip veya karakter ise gerçekte var olan insanların (şahsiyetlerin) birer yansıması olup, gerçek hayatta yaşamış kişilerin ön plana çıkmış özelliklerinin kendilerinde toplanmasıyla oluşmuş, kurgulanmış ve idealize edilmiş sembollerdir. Bir tipin oluşabilmesi için uzun zaman gereklidir. Bu zaman içerisinde tip, toplumun temel değerlerini üzerinde taşır ve ortaya çıktığı toplumun kültür ve medeniyetini temsil edecek özellikler kazanır. Kişilik ve tip sınıflaması şu şekilde yapılmıştır;

“Klasik edebiyatta tipler

- 1-“Tahayyülî/Tasavvurî Tipler (Hikâye- Destan-Masal Kahramanları, Karakterler) ,
- 2- Temsîlî/Sembolik Tipler”

Kişilikler ise

- 1) Dinî Kişilikler, 2) Tarihî-Efsanevi Kişilikler, 3) Edebî Kişilikler, 4) Sanatkâr Kişilikler, 5) Mutasavvıf Kişilikler, 6) Bilgin Kişilikler olarak değerlendirilmiştir.”¹

Tipler genellikle toplumun değer yargılarına göre olumlu veya olumsuz olmak üzere iki şekilde oluşur. Bu tipler birbirlerine karşıttır ve bu karşıtlık toplumdaki hâkim anlayışa göre şekillenir. Rind- zâhid, âşık-rakip... gibi. Bazen de gerçek kişilikler, gösterdiği özellikler ve toplumun onları algılayış şekline dolayı tipe yaklaşmış ve edebî eserlerin içerisinde tip olarak yer almışlardır. Bu duruma Leylâ ile Mecnûn örnek gösterilebilir. Mecnun, Benî Âmir kabîlesinden bir şair olup asıl adı Kays b. Mülevvah iken eserlerde

¹ Metin Akkuş, “Klasik Edebiyatta Tipler”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Edt: Talat Sait Halman vd. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2007, s. 396.

işlenerek “âşık” tipinin özelliklerini kazanmış ve klasik şiirimizde zamanla âşık tipinin karşılığı olmuştur. Aynı durum Mecnun’un sevgilisi olan Leylâ için de geçerlidir. O da zamanla “sevgili” tipinin özelliklerini kazanmış ve bu tipin karşılığı olmuştur.² Türk toplumu için önemli bir tasavvurî tip olan “alp” tipine ise zamanla, birçok metinde, Hz. Ali karşılık gelmeye başlamıştır.³

Tipler ve kişilikler bir eserin anlaşılmasında, yazarın eseri oluşturduğu dönemi tesbit etmede, yazarın yaşadığı çevreyi, inanç özelliklerini ve karakterini öğrenmede araştırmacıya ipucu olabilecek en önemli unsurlardır. Tipler ve kişilikler sadece yazar ile ilgili değil, eserin içerisinde olduğu toplum ve zaman dilimi hakkında da bilgi verir. Bu sebeple bir edebî eseri doğru anlayabilmek için içerisinde barındırdığı tiplerin ve kişiliklerin doğru bir şekilde tesbît ve analiz edilmesi gerekmektedir. Klasik şiirin hemen bütün şairleri, şiirlerini tipler ve kişilikler üzerinden kurgulamışlar, metnin asıl mesajını bu unsurlar üzerinden vermişlerdir. Tip kadrosunu inceleyeceğimiz *Sehî Bey Dîvânı* da şiirlerin neredeyse tamamının tipler ve kişilikler üzerinden oluşturulduğu bir eserdir.

Sehî Bey, XVI. yüzyılda yaşamış bir şair ve edebiyat tarihimizde Anadolu şairleri içeren *Heşt Bihişt* adlı ilk tezkirenin yazarıdır. Hayatının büyük bir kısmını Necâti Bey’in yanında geçiren ve çeşitli memurluklar yapan Sehî Bey, Kanûnî Sultan Süleyman döneminde Edirne’ye tayin olmuş ve yaklaşık otuz yıl burada ikâmet etmiştir. Edirne’de tezkiresini yazan Sehî Bey, eserini 945/1538 yılında tamamlamış ve 953/1546 yılında Kanûnî Sultan Süleyman’a sunmuş, ancak bu eseri ile yaşadığı dönemde beklediği ilgiyi görememiştir. Şair, eserini tamamladıktan on yıl sonra 955/1548 yılında vefat etmiştir. Tarihte daha çok tezkireciliği ile ön plana çıkmış olan Sehî Bey’in kaynaklarda bir dîvânı olduğu söylenmiş, ancak bu eser yazıldığı dönemde de sonraki yıllarda da bir ses getirememiştir. Bu sebeple Sehî Bey’in “ikinci sınıf ve vasat bir şair olduğu düşünülmüştür.”⁴ Fakat eser incelendiğinde şairin pek çok noktada Necâti Bey’den etkilendiği ve üslup açısından onu örnek aldığı görülmektedir.⁵

² Geniş bilgi için bkz: Mehmet Kaplan, *Türk edebiyatı Üzerinde Araştırmalar -3- Tip Tahlilleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1996, s. 144-158.

³ İsmet Çetin, *Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknemeleri*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1997.

⁴ Hakan Yekbaş, *Sehî Bey Dîvânı*, Kitabevi, İstanbul, 2010, s. 10.

⁵ Geniş bilgi için bkz: Müslüm Yılmaz, *Sehî Bey Dîvânı (İnceleme-Metin)*, Dan. Prof. Dr. Kemal Yavuz, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi (Yayımlanmamış), 2010, İstanbul, s. 42-67.

Çalışmamızın asıl metnini oluşturan *Sehî Bey Dîvânı* hakkında yapılan ilk çalışma 1975 yılında Prof. Dr. Mehmet Çavuşoğlu danışmanlığında lisans tezdır.⁶ Eseri tanıtan bir makale de 2006 yılında Günay Kut tarafından kaleme alınmıştır.⁷ Sehî Bey'in *Dîvân*'ı 2010 yılında Müslüm Yılmaz tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmış⁸, yine aynı yıl Hakan Yekbaş tarafından yapılan başka bir çalışma yayımlanmıştır. Bu çalışma, Yılmaz'ın çalışmasına ek olarak eserin Paris Bibliothéque Nationale'de bulunan tek nüshasından, şairin şiirlerinin bulunduğu Pervane Bey ve Edirneli Nazmî'nin nazîre mecmualarında bulunan şiirlerinden ve *Mecmûa-i Kasâ'id-i Türkiyye*'den faydalanarak hazırlamıştır. Çalışmamızda bu eser esas alınmıştır.⁹

Sehî, Necâti Bey'in yanında uzun yıllar bulunmuş ve onu kendisine üstad kabul etmiştir.¹⁰ Uzun süren ve bir nevi musahiplik ilişkisine benzeyen bu durum, Sehî Bey'in sanatına da etki etmiştir. Şairin şiirlerinde kullandığı mazmunlar, hayaller, muhtevâ, tip ve karakter kadrosu, Necâti Bey'in şiirleri ile büyük oranda benzerlik göstermektedir. Hatta şiirlerinin büyük bir kısmı Necâti Bey'e naziredir denilebilir.¹¹ Sehî'nin üstadı olan Necâti Bey, şiirlerinde din ve tasavvuf konularını doğrudan işleyen bir şair değildir. Ancak bu başlıkların hem klasik şiirin kaynakları arasında olması, hem de şairlerin, mazmunlarını dinî ve tasavvufî muhtevâ içerisinden seçmeleri Necâti Bey'in de şiirlerinde bu konulara değinmesini, manzumelerini dinî ve tasavvufî kavramlar üzerine kurmasını sağlamıştır. Dolayısıyla Necâti Bey'i üstad olarak kabul eden Sehî için de aynı durum söz konusudur. Mutasavvıf yönü olmayan ve şiirlerinde doğrudan tasavvufî konuları işlemeyen şairin, dîvânındaki şiirleri incelendiğinde, mutasavvıf şairlerin şiirlerinde yer verdiği kavramları sıkça kullandığı görülmektedir. Özellikle dîvândaki dinî tiplerin, mutasavvıf yönü ile ön plana çıkan bir şairin kaleminden çıkmış gibi görüldüğü, bu tiplere yüklenen sıfatların ve davranışların, tasavvufî şiirlerdeki sıfat ve davranışlarla aynı olduğu anlaşılmaktadır.

Sehî Bey Dîvânı, sahip olduğu tip ve kişilik kadrosunun zenginliği ile dikkat çekmektedir. *Dîvân*'da yirmi yedi dinî, beş mutasavvıf, iki bilgin, yirmi yedi efsânevî, on

⁶ Hüseyin Hatipoğlu, *Sehî Bey Dîvânı* (1b-56a), İstanbul Üniversitesi Eski Türk Edebiyatı Kürsüsü Mezuniyet Tezi, 1975; Cemil Feyzi Göksu, *Sehî Bey Dîvânı* (56a-152a), İstanbul Üniversitesi, Eski Türk Edebiyatı Kürsüsü, Mezuniyet Tezi, 1975.

⁷ Günay Kut, *Sehî Dîvânı*, Yazmalar Arasında, Simurg Yayınları, İstanbul, 2006, s. 199-216.

⁸ Müslüm Yılmaz, *Sehî Bey Dîvânı* (İnceleme-Metin)., Dan. Prof. Dr. Kemal Yavuz, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Entitüsü, Yüksek Lisans Tezi (Yayımlanmamış), İstanbul, 2010.

⁹ Hakan Yekbaş, *Sehî Bey Dîvânı*.

¹⁰ Geniş bilgi için bkz; Ömer Faruk Akün, "Sehî", *İslam Ansiklopedisi* MEB Yayınları, İstanbul 1993 c. 10 s. 316.

¹¹ Geniş bilgi için bkz; Yılmaz, *Sehî Bey Dîvânı* (İncelem-Metin), s.40-67.

üç edebî kişilik olmak üzere toplam yetmiş dört kişilik yer almaktadır. Tip kadrosu da oldukça zengin olan eserde, yirmi yedisi tahayyülî-tasavvurî ve dördü temsîlî-sembolik tip olmak üzere otuz bir tipe yer verilmiştir.

Bu çalışmamızda bu otuz bir tip içerisinde doğrudan dinî muhtevâ ile ilgili olan tipler ele alınacaktır. Şiirlerde tipler, bazen birden fazla isim ve sıfatla şiirlerde geçmektedir. Bu isim ve sıfatlar kişiliği ya da tipi karşılayan asıl ismin içerisinde zikredilmiş, ayrıca bir başlık açılmamıştır. Çalışmamızda, tipler hakkında kısaca bilgi verilip, belirgin özelliklerinin geçtiği beyitlerden örnekler seçilerek açıklanacaktır.

1. Sehî Bey Dîvânı'nda Dinî Tipler

1.1. Ârif

Kelime anlamı; bilen, vâkıf, âşinâ, irfân ve mârifet sahibi olan 'ârif, tasavvuf ıstılahında mârifet sırrına ermiş, keşf ve müşâhede yoluyla Allah'ı bilen kişidir. Uludağ, ârifi şu şekilde tanımlamaktadır: Tasavvufî anlamda, "Allah Teâlâ'nın kendi zâtını, sıfatlarını, isimlerini ve fiillerini müşâhede ettirdiği kimse. Müşâhede ve temâşâ dan hâsıl olan bilgiye mârifet, bu bilgiye sahip olan şahsa da ârif denir"¹² Ârif, ibadetlerini cennete kavuşmak için değil, Allah'ın emrini yerine getirmek için ve zâtının, ibadete lâyık zât olduğunu bildiklerinden ibadet ederler. "Ârif-i billâh, kutb, velî, ehl-i dîn, ehl-i yakîn, ehl-i hâl, ehl-i tahkîk, tabirleri de kullanılmıştır."¹³

Aşağıdaki örnekte Sehî, 'ârife bahar mevsiminin geldiğini haber vermekte ve gül bahçesinde düzenlenen eğlence meclisine çağırılmaktadır. Bu çağrı, aslında 'ârif olan bir kişinin uyacağı bir çağrı değildir, ancak şiire tasavvufî açıdan baktığımızda beyitte şairin ne demek istediği daha net anlaşılacaktır. Bahar mevsimi, sâlikin seyr u sülûkunu tamamlayıp, gönlünden mâsivâ sevgisinin çekilip yerini gerçek aşka bıraktığı zamanı temsil etmektedir. Gülşen ise, Allah'ın tecellilerinin toplamı olan dünyadır ve burası asıl tecellileri keşfeden kimseler için bir eğlence meclisidir. Artık 'ârif olan bir kimse için çileye girmek yakışmaz, bu âlemi müşâhede yoluyla tekrar tekrar keşfedip, bildiklerini tasavvuf yoluna girmiş kimselere anlatmalıdır.

Bahâr mevsimi irdi oturma ey 'ârif

¹² Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı, İstanbul, 2012, s.44.

¹³ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2004, s. 26.

Tur imdi gülşene var ‘ayş u nûşa bünyâd vur

K.20/17¹⁴

“Ey ârif, bahar mevsimi geldi, oturma. Şimdi gül bahçesine git ve eğlence meclisine (katıl).”

Ârif, Sehî'nin şiirlerinde ehl-i hâl olarak da geçmektedir. Sûfîler, tasavvuf ehli olanlar anlamına gelen tamlama, tasavvufî mânâda eren, saf derun kişi, nefsinden fânî, Hak ile bâkî olmuş, sükût ettiği halde muhâtabın sırrını koruyan kişi, nefsinde ölen Hak ile diri kalan anlamlarına gelmektedir.¹⁵ Cezbeye tutulan, vecde gelen anlamları da vardır.

Sehî, “O ay, dilerim kötü bir güneşe mübtelâ olsun (ki) benim halimi bilip anlasın (ve) ehl-i hâl olsun.” ifadeleri ile sevgiliye bedduâ etmektedir. Ancak bu bedduâ aslında sevgiliyi ârif olanların yoluna koyacak bir duâdır. Ârif olmak için -klasik edebiyatımızdaki mesnevîlerde olduğu gibi- önce mecâzî aşka tutulmak gerekir. Ardından hakikî aşk gelir ki bu, âşık asıl sevgiliye, yani Allah’a ulaştırır. Şairin bed-mihr ile kast ettiği sevgilinin gerçek aşka ulaşmadan önce gönül bağlayacağı mecâzî sevgilidir, bazen de nefs-i emmâredir. Ârif tipinin -hemen her şiirde- geçtiği yolda önce dünyalıklara dair sevginin ve bu durumu besleyen nefs-i emmârenin varlığından, bunların kötülüğünden bahsedilir. Ârif olmak için önce bunlardan kurtulmak gerekir. Bu kurtuluş çabası, ârif tipinin temel özelliklerindedir.

Dilerem ol mâh bir bed-mihre olsun mübtelâ

Tâ benüm hâlüm bilüp anlaya ola ehl-i hâl

G.154/3

1.2. Âşık

Birine, bir şeye tutkun anlamlarına gelen kelime, klasik edebiyatta seven, meftûn anlamlarında kullanılmıştır.¹⁶ Klasik şiirde hemen hemen bütün şairler âşıktır. Baktıkları

¹⁴ Beyitlerin sağ köşesinde yer alan kayıtlar, *Sehî Bey Divânı'nın* referans kayıtlarıdır. Harf nazım şeklini, ilk rakam manzumeyi, ikinci rakam ise seçilen şiirde hangi beyit olduğunu göstermektedir. Referans kayıtları, Prof. Dr. Metin Akkuş'un *Nefî Divânında Tipler ve Kişilikler*, Erzurum, 1996 çalışmasında kullandığı yöntem esas alınarak hazırlanmıştır.

¹⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.44.

¹⁶ Âşık tipi hakkında geniş bilgi için bkz: Metin Akkuş, “Klasik Edebiyatta Tipler”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, C.2, s. 393-402.

her yerde sevgiliyi görürler, tek gâyeleri sevgiliye kavuşmaktır. Tasavvufî ıstılahta ise âşık, “Allah Teâlâ’yı son derecede ve âzamî mertebede seven”¹⁷dir.

Klasik edebiyatta âşık için birçok sıfat kullanılmıştır. Bunlardan bazıları şöyle sıralanabilir: Kararsız, sabırsız, şûrîde, mest, çaresiz, gam yiyen, zayıf, hasta, esir, bende, dîvâne, ehl-i dil, erbâb-ı dil, Mecnûn, Ferhâd... Klasik şiirde genelde âşık ve rakip üçgeni vardır ve şair daima âşık durumundadır. Bazen şairin kendi ruhu, varlığı da kendisine rakip olabilmektedir. *Sehî Bey Dîvânı'nda* âşık birden fazla sıfat ile ifade edilmiştir. Bunlar; aşk ehli, dîvâne, ehl-i aşk, ehl-i dil, erbâb-ı dil, gedâ, uşşâk'tır.

Aşağıdaki beyitte, Sehî, âşık anlamına da gelen “ehl-i dil”i kullanmakta ve ehl-i dil, yani âşık olanın abâ bile giyse bu durumun ona aslâ gam vermemesi gerektiğini söylemektedir. Çünkü çıplaklık ehl-i dil olana bu dünyada kader olmuştur; oysa kendisi bir abâ giymiştir. Bu Allah'ın kendisine, bir başka deyişle mâşûkun âşıkına bir lütfudur.

Ger nemed-pûş oldunısa gam yime hergiz Sehî

Muktezâsıdur cihânun ehl-i dil 'uryan kıpar

G.71/5

“Sehî eğer abâ giydiysen aslâ üzülme, (çünkü) gönül ehli olanların çıplak olması cihanın kanunudur.”

Âşıklar için gözyaşı akıtmak sevgisinin büyüklüğünü göstermek açısından önemlidir. Çünkü gözyaşı döken âşık sevgilisi merhamet edip, iltifatta bulunabilir. Sehî de bu durumu dile getirmiş aynı zamanda âşıkın gözyaşını âb-ı rahmete, yani yağmura benzeterek ne denli kıymetli ve çok olduğunu vurgulamıştır. Âşıkın gözyaşı dökmesi, aynı zamanda bir Hak âşıkının, dervişin duâsı sırasında ya da tövbe ederken ağlamasını da anlatmaktadır. Gözyaşlarının çokluğuyla pişmanlığını dile getiren derviş, Allah'tan rahmet dilenmekte ve bu yaşlar Allah'ın rahmetine vesile olmaktadır.

Gözün yaşın revân eyle saña rahm iderler tâ kim

Sirişk-i âşık-ı bî-çâre çünkim âb-ı rahmetdür

K.18/5

“Gözyaşını çokça dök (çok ağla) ki sana rahmet edeler. Çünkü bîçâre âşıkın gözyaşı rahmet suyudur.”

¹⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 48.

Allah'a yalnızca aşk ile ulaşılacağı düşüncesinin etrafında şekillenen ve bu düşünce ile idealize edilen âşık, tasavvufta akli temsil eden zâhidin karşısındadır. Bu karşıtlık bağlamında akli ikinci planda bırakan, neredeyse hiç umursamayan âşık için onu başkalarının kınaması, özellikle de şiirde tamamen karşıtı olan ve olumsuz bir tipi temsil eden zâhidin ayıplaması önemli değildir. Çünkü âşık, gerçek sevgiyi elde etmiş, kendisini sevgilisinde fenâ etmiş kişidir ve böylece asıl amacına ulaşmıştır. Sehî, aşağıdaki beyitte bu durumu dile getirmektedir. Zâhidin kendisini sevip sevmemesi umurunda değildir, zira deli olanlar Sehî'nin, yani âşıkın aklına uygun davranmaz. Zâhid yalnızca işin görüntü kısmına takılan, bu sebeple rind-meşrep olan âşıkı anlamayan ve ona deli diyen kimsedir. Ancak âşık bu durumu çok dert etmez.

Sevmese zâhid n'ola 'aşk ehlini olmaz 'aceb

İmtizâc itmez delü olan Sehî usuyla

G.212/7

“Zâhid, aşk ehlini sevmese n'olur? (Bu tavrı) acayip olmaz. (Zira) deli olan Sehî'nin aklına uymaz (Uygun davranmaz).”

Varlığın terk eyleyüp gözler kanâ'at gencini

Yokluğuyla fahr ider 'âlem içinde her gedâ

G.2/2

“Her gedâ (âşık, kul) dünyada, varlığı terk edip kanâat hazinesini gözler (ve) fakirliğiyle övünür.”

Bu beyit, âşıkın dünyaya dair her şeyden vazgeçtiğini, bu vazgeçişini de övündüğünü anlatmakta ve âşıkı derviş tipine yaklaştırmaktadır. Âşıkların gözünde sevgiliden başkası yoktur, onun için her şeyden vazgeçmişlerdir. Sehî'nin buradaki tavrı Hz. Peygamber'in dünya karşısındaki tavrını ve “Fakirlik benim övüncümdür, ben onunla övünürüm.”¹⁸ hadisini hatırlatmaktadır. Tasavvufun en önemli ilkelerinden biri olan zühdün dayandığı hadislerden biri olan bu ifadeden yola çıkan mutasavvıflar, fakrın biri şeklî, diğeri de hakîkî olmak üzere iki türlü olduğunu belirtmişler ve hakîkî fakrı, Hakk'a ihtiyârî bir yöneliş olarak nitelemiş, bunu tercih etmişlerdir.¹⁹ Sehî de beyitte âşık tipinin

¹⁸ Aclunî, *Keşfü'l-Hafâ*, 2/87.

¹⁹ Ahmet Yıldırım, *Tasavvuf'un Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, TDV Yayınları, Ankara, 2013, s. 391.

en belirgin davranışlarından olan hakîkî fakrı benimsediğini imâ etmiş ve dünya nimetlerini değil de kanâat hazinesini beklediğini söylemiştir.

'Uşşâka dil uzatma eyâ vâ'iz epsem ol

Ġavġâyâ virme başuñı lutf eyle sözi kes

G.105/5

“Ey vâiz, âşıklara dil uzatma, dilsiz ol. Lütfet başını kavgaya verme, sözü(nü) kes.”

Âşık tipi, bu beyitte âşıklar anlamına gelen uşşâk ile temsil edilmektedir. Âşık, rind-meşrepliği temsil etmesi yönüyle tıpkı ârif gibi zâhidin karşısındadır. Beyitte, vâiz ile zâhid tipi anlatılmak istenmiş ve ondan âşıklara dil uzatmaması, aksi takdirde başının derde gireceği uyarısı yapılmıştır. Şairin vâize yaptığı bu uyarı, âşıkların Hak dostu olduğunu, bu sebeple onlar ile uğraşmaması gerektiğini anlatmak içindir. Beyitte âşık tipi, Hak dostu olması yönüyle ârif tipine yaklaştırılmıştır.

1.3. Derviş

Kelime, Farsça “dilenmek” anlamına gelen “dervîz” kelimesinden bozmadır. “Allah için alçakgönüllülüğü ve fukaralığı kabul eden veya bir tarîkate bağlı bulunan kimse.”²⁰ anlamında kullanılmaktadır. Dervişler tarîkate yeni giren ve bir müridin kılavuzluğuna ihtiyaç duyan kimselerdir. “Bu bağlamda tarîkate yeni girmiş kişinin derviş olabilmesi için Hakk’a yönelmek suretiyle, tarîkat kurallarınca eğitilip belirli bir aşamaya gelmesi gerekir.”²¹ Dervîş, şiirlerde dünyayı önemsemeyen, şeyhinin söylediklerine uyan, cefâyâ katlanan ve kanâat eden bir tip olarak tasvîr edilir.

Sehî, aşağıdaki beyitteki “Ayağının tozumu başıma tâc edip kınanma hırkasını giydim. Kul olan bir dervişim, bu elbise bana yetmez mi?” ifadeleri ile dervişlerin maddiyâta değil mâneviyâtı önemseyen yönlerini vurgulamış ve kendisini de derviş olarak göstermiştir. Nâ't olarak yazdığı şiirinden aldığımız bu örnekte şair, Hz. Peygamber'in ayağının tozunu başına tâc edip bundan başka her şeyden vazgeçmiş ve kınanma pahasına da olsa bu tâcın ve dervişliğin kendisine yettiğini, diğer dünyevî şeyleri ise gözünün görmediğini anlatmıştır. Şairin bu tavrı G.71/5'de ve G.2/2'de anlatılan âşıkın maddiyâttan geçmesine, fakirliğine vurgu yapmasına benzemektedir. Bu özelliğiyle derviş ve âşık tipi *Sehî Bey Dîvânı*'nda bir birinden net olarak ayrılmış değildir. Âşık, söz konusu hakîkî aşk

²⁰ Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s.112.

²¹ Gencay Zavotçu, *Klasik Türk Edebiyatı Sözlüğü*, Kesit Yayınları, İstanbul, 2013, s.192.

ve hakîkî fakr olduğunda, bazen derviş gibi davranmaktadır. Beyitte ayrıca derviş tipinin özelliklerinden biri olan melâmete de değinilmiş, âşıkın zaman zaman mecnûn olup dillere düşmesi ile dervişin “*melâmet hırkası*” giymesi, yine bu iki tipi birbirine yaklaştıran özelliklerden olmuştur.

Hâk-i pâyuñ tâc idiüp geydüm melâmet hırkasın

*Bir gedâyî **dervişem** yetmez mi bu kisvet baña*

G.10/3

Sehî'nin, “Sehî, sen servinin (ayağının) izinin tozuna can vermek isterdi. Çok şükür, o dervişin duâsı kabul olmuş.” İfadeleri, şiirinde bir önceki örnekte olduğu gibi derviş tipini âşık tipine yaklaştırmıştır. Derviş, dünyaya dair her şeyden vazgeçtiği gibi, kendi canından da vazgeçmiştir. Burada şairin bahsettiği sevgili Hz. Peygamber'dir ve onun ayak izinin tozu uğruna kendini fedâ etmek istemektedir. Dervişin bu duâsı kabul olmuş, aynı zamanda tarîkate yeni giren bir derviş olmaktan çıkıp seyr ü sülûkunda ilerlemiştir.

İzi tozına sen servüñ Sehî cân virmek isterdi

*Bi-ḥamdillâh o **dervîşüñ** du'âsı müstecâb olmuş*

G.110/6

Dervişler zaman zaman saç sakalı birbirine karışmış, üstü başı perişan bir şekilde ilâhiler ve şiirler okuyarak kapı kapı dolaşıp dilenen kimseler olarak tanınmışlardır. Fakirliği kabul edip bununla da övünen dervişler, şiirlerde en çok bu yönleri ile geçmektedirler. Aşağıdaki örnekte Sehî, dervişlerin bu yönüne değinmiştir. “Ey derviş, fakirliğin esasını sağlamlaştırmak istersen şerîat ikliminin şâhı olan kanâate dayan.” sözleri ile fakirliğe dayanmak için kanâat etmek gerektiğini belirten şair, kanâati, G.2/2'de hazîneye benzetmiş, bu beyitte de şerîat ikliminin şâhı olarak göstermiştir. Derviş tipinin karakteristik özelliklerinden olan fakirliği ve elinde olanlar ile kanâat etmeyi Sehî, övünülecek unsurlar olarak göstermiştir.

*Esâs-ı fakrı muḳkem eylemek isterseñ ey **dervîş***

Şeh-i iklîm-i şer'e ittikâ it kim kanâ'atdür

K.18/32

1.4. Evliyâ

Evliyâ kelimesi, “Birine yaklaşmak, birinin işini üzerine almak, idâre etmek, birine iyilik etmek, yardım etmek ve bakmak anlamlarındaki ‘v-l-y’ kökünden türeyen ve dost, seven, yardım eden, koruyup gözeten, bakan, birinin işini üzerine alan anlamlarına gelen velî”²² kelimesinin çoğuludur. Kelime çoğul olduğu halde metinlerde genellikle tekil anlamda kullanılmıştır. Evliyâ kelimesine özellikle tasavvuf ıstılahında oldukça fazla anlam yüklenmiş, evliyâ olanların Allah tarafından verilen birtakım özel sıfatlara sahip oldukları belirtilmiştir. “Ermişler, erenler, Hakk’ın dostları, Allah’ın özel ilgisine, sevgisine ve yardımına nâil olanlar. Genel anlamda müminlerin hepsi evliyadır. Özel anlamda Allah’ın yalnızca kendilerine kerâmet ihvan ettiği kâmil mü’minler evliyâdır.”²³ Kerâmet sahibidirler, takvâ temelli bir yaşam sürdükleri için duâları Allah katında makbul olur. Bu durum, Kur’ân’da, “... Allah ancak takvâ sâhiplerinden kabul eder.”²⁴ âyetinde belirtilmiştir.²⁵ Evliyâlar, hayatlarını riyâzet ve mücâdeleler ile geçiren, kendilerini ibâdete adanmış bireylerdir. Metinlerde genellikle insanları –Hızır gibi- zor durumlardan kurtaran, kendi halinde yaşayan ve kerâmetler gösteren kimse ya da kimseler olarak idealize edilen evliyâ, tipi, şiirlerde genellikle kendini Allah’a adanmış, duâsı kabul olunan ve halk içerisinde muteber olan kişiler şeklinde geçmektedir.

Evliyâ, *Alp* tipinde olduğu gibi velâyet kavramı ile ilişkilendirilen Hz.Ali etrafında şekillenen ve zamanla tip ve kişiliğin (Hz. Ali’nin) özelliklerinin birbirine geçtiği bir tiptir. Sehî’nin, “Velâyet defterinin, velîler zümresinin ve fütüvvet halkasının başı, (Bârî olan) Allah’ın aslanı.” ifadelerinde Hz. Ali, evliyâ zümresinin başı olarak tasvîr edilmektedir. Burada, Hz. Ali’nin velîliğin sembolü oluşu ve savaşlarda gösterdiği kahramanlıklar ile evliyânın da savaşlarda kerâmet gösterme, Hz. Ali gibi Hak dostu olma özellikleri arasında ilgi kurulmuştur. Tip ve kişilik arasında kurulan bu bağlantı zamanla, evliyâ denildiğinde Hz. Ali’nin akla gelmesini sağlamıştır. Sehî’nin aşağıdaki beyti, tip ve kişilik arasındaki bu çağrışımı doğrudan yansıtmaktadır.

Ser-defter-i velâyet ü ser-ğayl-i evliyâ

Ser-halka-i fütüvvet ü Bârî gâzanferî

²² Dinî Kavramlar sözlüğü, Türkiye Diyânet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2010, s.691.

²³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.130.

²⁴ Mâide, 5/27.

²⁵ Çalışmada kullanılan âyetlerde, Türkiye Diyânet Vakfı tarafından yayımlanan meal esas alınmıştır. *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, Heyet, Ankara, 2014.

K.4/4

1.5. Kutb

Değirmen taşının etrafında döndüğü eksen. Gavs'ten sonra gelen tarikat ulusu. En büyük velî. “Her zaman, âlemde, Allah’ın nazar kıldığı yer olan tek kişi”dir.²⁶ Kâninât bu kişinin çevresinde döndüğü için ona kutb denmiştir. Ricalü'l-Gayb’ın başkanıdır. O, âlemin ruhu, âlem de onun bedeni gibidir, bütün âlemi idare eder. “Bir çağda en mükemmel mütevekkil kim ise o çağda tevekkül ehlinin kutbu odur. Buna göre kutub bir tür prototiptir, belli bir zümrenin veya mesleğin ideal temsilcisi ve pîridir.”²⁷ Tarikatlarda her mürid, kendi şeyhinin kutb olduğuna inanır. Şiirlerde dâimâ idealize dilmiş bir tip olan kutbu, Sehî'nin şiirinde, hakkında medhiye yazmış olduğu Hacı Efendi olarak görmekteyiz. “Din ve devletler feleğinin kutbu Hacı Efendi, milletlerin tamamının defterinin başı Hacı Efendi.” sözlerinde Sehî, Hacı Efendi'yi bütün devletlerin ve milletlerin başı sıfatları ile niteleyerek, onun şahsında, *kutb* tipinin özelliklerini sıralamıştır. Kutb, yalnızca madde âleminin değil mânevîyât âleminin de başıdır. Sehî, bu anlamı din ve devlet kelimesinin çoğulu olan, kullanıldığı bağlama göre bazen “şans, talih ve kader” gibi anlamlara da gelen “düvel” kelimesi ile vermiştir.

Kutb-ı felek-i dîn ü düvel Hâcı Efendi

Ser-defter-i mecmû '-ı milel Hâcı Efendi

K.6/1

1.6. Mürşid

Sehî Bey Dîvân'ında mürşid tipi farklı kelimelerle ele alınmıştır. Bunların bir kısmını ayrı ayrı ele alacağız:

a) **Mutrib**: Anlamı “ıtrab eden, çalgı çalan, çalgıcı” olan kelime, “Tasavvufî mânâda “vâkıf kılan, haberdâr eden, Rabbanî âlim, remizleri açarak ve hakikatleri açıklayarak âriflerin gönüllerini ma'mûr hale getirmek için teşvikte bulunanlar ve feyz ulaştıran; kâmil mürşit.” anlamlarına gelmektedir.²⁸ Klasik şiirde bezmin en önemli ve vazgeçilmez unsurlarındandır. Mutrib, *Sehî Bey Dîvânî*'nda, mürşid, pîr-i muğan, sâkî ve insân-ı kâmil isimleri ile de geçmektedir.

²⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.203.

²⁷ Süleyman Ateş, “Kutub”, *DİA*, İstanbul, 202, c.26, s.498.

²⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.258.

“Ey mutrib, kopuzu irfân meclisinden götürdü(n), (onu) bırak. Tek duran bir öksüzü ağlatma yazıktır.” şeklinde açıklayabileceğimiz beytinde Sehî, irfân meclisinde yalnız kalmış bir öksüzden (müridden) bahsetmektedir. Bu müridin irfân meclisinde yalnız kalmasının sebebi seyr ü sülûkunda ilerleyememesi ve gerçek sevgiliye ulaşamamasıdır. Bu yalnızlığını gidermek ve yolunda ilerleyebilmek için mürşid-i kâmile ihtiyaç duyan mürid, şeyhinin sözlerine, telkinlerine ihtiyaç duymaktadır. Mutribin elindeki kopuz, mürşid-i kâmilin sözlerini temsil etmektedir. Şiirde genellikle mürşid-i kâmile temsil eden mutrib tipinin özellikleri; dâimâ öğüt verici olması ve müride doğru yolu göstermesidir. Sehî, mutribi bu temel özellikleri ile şiirinde zikretmiştir.

*Eyâ **mutrib** götürdükçe kopuzu bezm-i 'i m-iiük*

Ûo tek dururken ağlatma yazıktır ol bir öksüzi

G.293/4

Mutrib tipinin temsil edildiği bir diğer isim olan mürşid, “rehber, kılavuzluk eden” anlamına gelmektedir. Tasavvufî ıstılahta gafletten uyandıran, sırât-ı müstakîmi gösteren şeyh olarak geçen mürşit, şu şekilde tanımlanmaktadır; “Mürşit merdiven gibidir, başkaları ona basa basa yükselir, mum gibidir, kendisi yanar, ama çevresindekileri aydınlatır.”²⁹ Kâinattaki gerçek mürşit, Hz. Peygamber'dir.

“Gönül aşk ile bir mürşid-i kâmile mürîd oldu. Güzel baht(ım) aşka irşâd edebilirse ne güzel.” anlamındaki, aşka tutulup bir mürşide bağlanan mürîdin dilinden söylediği aşağıdaki beyitte Sehî, bahtını güzel, uğurlu, anlamına gelen sa'îd kelimesi ile nitelemiştir. Âşıklar şiirde genellikle talihlerinin kötü oluşundan yakınırırlar. Burada ise tam tersi bir durum söz konusudur. Söz konusu tezatlığın sebebi ise gerçek aşka ulaşmak için bir mürşide bağlanan müridin tâlihinin dönmüş olduğunu düşünmesidir. Bu değişimde mürşid-i kâmilin büyük rolü vardır. Âşıkın kara bahtı mürşid sayesinde olumlu yönde değişmiştir. Beyitte, mürşid (mutrib) tipinin en belirgin özelliği olan müridine doğru yolu gösterme vurgulanmıştır.

*Oldı dil 'aşkla bir **mürşid-i kâmile mürîd***

'Aşka irşâd idebilürse zihî baht-ı sa'îd

G.34/1

²⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.263.

b) **Pîr-i Mugan**: Pîr-i mugân, “baş keşiş” anlamına gelen bir tamlamadır ve tasavvufta aşk şarabını sunan “hakîkî mürşit, kutb-ı ‘âlem” anlamına gelir. Klasik şiirde, eğlence mahalli olan meyhaneyi çekip çeviren, herkese ihtiyacı kadar içki veren ve hikmetli sözler söyleyen kişidir. Onun verdiği kadeh öpülüp başa konulur, öğütleri dinlenir. Yanında yardımcısı muğbeçe bulunur. Tasavvufî sembol olarak meyhane tekke, pîr-i mugan mürşid, muğbeçe müridir.³⁰

Sehî'nin, “Pîr-i mugânın himmet eylediği kimse bir yudum (şarab) ile hemen kerâmetleri keşfeder.” sözlerinde pîr-i mugânın, müridlerine nasıl bir etki ettiği net bir şekilde anlatılmaktadır. Mürid, halinden anlayan gerçek bir mürşide intisâb ettiğinde onun himmetiyle kerâmetleri keşfedebilecek ve seyr ü sülûkta da ilerleyecektir. Beyitte, bir önceki örnekte olduğu gibi –burada pîr-i mugan adıyla zikredilen- mürşid tipinin yol gösterici özelliği vurgulanmıştır.

Bir cür 'a ile keşf-i kerâmât ider hemîn

Şol kimseye ki pîr-i muğân himmet eyleye

G.229/2

c) **Sâkî**: “Su veren, su dağıtan, kadehle içki sunan” anlamındaki sâkî, klasik şiirde bezmin en önemli unsurlarındandır. Meclise neşe ve canlılık veren odur. Şairin gözünde sevgili sâkîdir. Sâkî, bazen de mutrib görevi yapar. Mecliste güzelliğiyle dikkat çeken kişidir. Âşık, sâkîden içki dışında dudağını veya vuslatı isteyebilir.³¹ Tasavvufta sâkî, bütün feyz ve sevginin kaynağı olan Allah, bazen de mürşid-i kâmil olarak geçmektedir. Bu klasik kullanımların dışında *Sehî Bey Dîvânı*'nda Hz. Ali sâkî görünümündedir. Hz. Ali'ye yazdığı methiyesinden aldığımız beyitteki, “Sâkî, Kevser havuzunda sâkî olduğunda benden iğrenme, bana da insanlık et.” sözleri ile sâkî tipi Hz Ali'nin şahsiyetine yaklaşmıştır.

Şu demde kim olasın sâkî havz-ı Kevser'de

Mürüvvet it baña da itme sende istikrâh

K.2/24

³⁰ Onay, Ahmet Talat, *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü*, (Haz. Cemal Kurnaz) H Yayınları, İstanbul, 2009, s.330

³¹ Pala, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, s.387.

Sâkînin tanımlamalarda geçen davranışlara uygun olarak tasvîr edildiği beyit ise şu şekildedir: “Eğlence meclisinin sâkîsi gönül hastası (olan) benden el çekti. Ey ‘gam’ diyen vefâlı yârim neredesin?” Sâlik, asıl sevgili olan Allah’a ulaşmak için gönül hastası olmuştur. Bu hastalığın şifâsı, sevgiliye kavuşmadan önce ona telkinler verecek ve yol gösterecek olan mürşidedir. Bir eğlence meclisinde tasvîr ettiği sâkî (mürşid) ondan el çekmiş, gam çekmeyi öğrettikten sonra onu yalnız bırakmıştır. Bu tablo tasavvufta, Hak yolunda giden dervişlerin çileye girmesini anlatmaktadır. Çileye giren derviş nefsinin kendini zorlamasına ve mürşidine ihtiyaç duymasına rağmen yalnız kalmalıdır. Beyitte hem mürîd hem de mürşid tipinin özellikleri ve aralarındaki ilişki anlatılmıştır.

Sâkî-i ‘ayş-ı tarâb el çekdi ben dil-ḥasteden

Ḳandasın hey gam diyen yâr-ı vefâ-dârum benim

G.165/3

1.7. Mürîd

“İrâde eden, bir şeyhe bağlı olan kimse” anlamına gelmektedir. “Kendisine semânın kapısı açılan ve isimle Hakk’a erenler arasına katılıp ona eren.”³²mürîd, kendi irâdesinden soyutlanmış ve irâdesini şeyhine teslim etmiştir. Ölünün, ölü yıkayan karşısında irâdesiz olması gibi, mürîd de şeyhinin karşısında irâdesizdir. *Sehî Bey Dîvânı*’nda mürîd tipi, “sâlik” olarak da zikredilmiştir. Mürîd, dâimâ şeyhinin himmetine ihtiyaç duyan ve girmiş olduğu yolda çileler çeken kimsedir.

Sehî, “mürîd, şevk ve zevkle Hakk’ın ihsânına tâlip oldukça, insân-ı kâmil olan şeyhin himmet (olan) huzuru eksik olmaya.” ifadesinde, mürîdin şeyhine olan ihtiyacını dile getirmiş ve iki tip arasındaki ilişkiyi ortaya koymuştur. Mürîd, istekli bir şekilde ve irâdesini şeyhine teslim ederek Allah’ın kendisine lütfedeceği ihsâna tâlip oldukça, mürşidinin himmeti üzerinden eksik olmayacaktır.

Mürîd oldukça tâlib feyz-i Hakk’a şevk u zevkıla

Huzûr-ı şeyh-i kâmil eksik olmaya ki himmetdür

K.18/48

³² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.263.

Kelime anlamı, “bir yola giren, bir yolda giden” olan sâlik, tasavvufî ıstılahta, “Bir mürşid veya şeyhin kılavuzluğunda dünyadan ve dünya nimetlerinden el çekip hakikat yoluna giren, seyr ü sülûku ihtiyâr eden kişi, ehl-i sülûk.”³³ anlamında kullanılmıştır

Aşağıdaki beyitte, sâlikin kendi varlığını yok etmesi anlatılmaktadır. “Yoksulluk diyârının şâhı olmak istersen benliğini Allah’ın varlığında yok et. Kendini yok eden şu sâlik, Allah’ın hoşuna gidendir (Allah katında muteberdir).”

“Kendinde varlık görmeyip her bakımdan Allah’a muhtaç olduğunu bilme, mev’hûm varlığından kurtulup, e’âl sıfat ve zâtını Allah’ın sıfat ve zâtında fânî kılma...”³⁴ olarak tanımlanan fakr, aynı zamanda fenâfillâha kavuşma halidir. Bu hale kavuşmak için inasanın kendi varlığından vazgeçmesi gerekir. Sehî, beyitte Hakk’ın varlığında yok olmak isteyen kimseye önce kendi benliğinden vazgeçmesini öğütlemekte, ardından da bu hali gerçekleştiren sâliki örnek vermektedir. Sâlik, şiirlerde genelde gerçek sevgiye ulaşma arzusu, dünyadan ve kendisinden vazgeçmesi yönleri ile zâhîde örnek gösterilen bir tiptir. *Sehî Bey Dîvânı*’nda da bu özellikleri ile zikr edilmiştir.

Şeh-i iklîm-i fakr olmak dilersen fânî-fi’llâh ol

Şu sâlik kim özin fânî ider maqbûl-ı hazretdür

K.18/16

1.8. Rakîb

“Herhangi bir işte, bir konuda birbirinden üstün olmaya çalışan kişilerden her biri.” Klasik şiirde âşık ile mâşûk arasına girip aralarını bozmaya, mâşûku kandırmaya çalışan kişidir. Âşığı en az sevgili kadar üzer, kahreder. Âşık için çirkin, kötü ve zâlimdir. Dâimâ sevgilinin yanında veya yakınında bulunur ve âşık sevgiliye yaklaştırmaz. Bu sebeple âşık onu, sevgilinin mahallesini bekleyen bekçi ya da köpek olarak niteler. Sevgili ise dâimâ rakibe meyleder, âşık en çok üzen şey de budur. Klasik şiirin ana şahıs kadrolarından olan âşık-mâşûk-rakip üçlüsünden biridir ve kavuşmayı engellediği için “aşkı arttırıcı unsur”³⁵ olarak değerlendirilir. Aslında rakibin olmadığı yerde tam mânâsıyla aşkın var olmasından da söz edilemez. Mecâzî aşkta rakip, sevgili ile kavuşmaya engel olan herkes ve her şeydir.

³³ Zavotçu, *Klasik Türk Edebiyatı Sözlüğü*, s. 630.

³⁴ <http://www.kubbealtiligati.com/sonuclar.aspx?km=fakr&mi=0> E.T. 27.08.2016.

³⁵ Akkuş, *Nef’î Dîvânı’nda Tipler ve Kişilikler*, s.26.

Bu durum, hakîkî aşıkta ise insan nefesine hoş gelen, kulu Allah'tan uzaklaştıran her şey ve şeytandır.³⁶

Âşık, rakibin, hem yârin kapısında âşık gibi bekleyişinden hem de gözlerini ona dikmesinden rahatsızdır. Rakîb yüzünden ne yârin yanına gidebilmekte ne de bu yolda başka bir şey yapabilmektedir. Burada rakibin tavrı, nefsin sâlike seyr ü sülûk sırasında yaptığıyla aynıdır. Rakîbin âşıka engel teşkil ettiği gibi sâlike de nefsi engel olmakta, Hakk'a ulaşmasını güçleştirmektedir. Râkîb tipinin en karakteristik özelliği olan âşıka engel olma bu beyitte anlatılmaktadır.

*Mıhlandı kaldı yâr işiginde **raķîbi** gör*

Gitmedi bizden iki gözi eñserîdedür

G.55/3

“Rakîbi gör, yâr eşiğinde mıhlandı kaldı. İki gözü çivi (gibi)dir. Bizden (bizim üzerimizden) gitmedi.”

* * *

*Dostum koma yanuñda **düşmeni** lutf it gider*

Yoluña cân terkin eyler yârı gör ağyârı ko

G.197/3

“Dostum, yanında düşmanı koyma, lütfet gider (gönder). Yoluna canından vazgeçen yârı gör, ağyârı kov.”

Sevgili, âşıktan başka herkese iltifat ederek âşıkın canını yakar. Sehî, yukarıdaki beyitte bu durumu dile getirmiştir. Düşman, yani rakip, sevgili ile âşık arasına girerek kavuşmalarını engellemektedir. Bu durumu müridin, seyr ü sülûkunda yoluna çıkan zorluklara karşı Allah'a yalvarmasına benzetebiliriz. Hakk'a ulaşma yolunda karşısına çıkan her engel mürîd için bir düşmandır. Bu düşmanları yok etmesi için sâlik, Allah'tan kendisine yardım etmesini ve onları ortadan kaldırmasını dilemektedir. Rakîb bu sefer “düşmen” olarak adlandırılmış ve bu tipin özelliklerinden biri olan engel olma vasfı ortaya konmuştur.

³⁶ Rakîb hakkında geniş bilgi için bkz: Şentürk Ahmet Atilla, *Klasik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Rakib'e Dair*, Enderun, İstanbul, 1995.

Rakîb, şiirlerde hasûd olarak da adlandırılmıştır. Sevgiliyi âşıktan kıskanan, bu sebeple âşıkı dâimâ zor durumda koymak isteyen bir tiptir. Aşağıdaki beyitte şair bu durumu, “Hasûd, acı dolu (yakıcı) şiirimi görüp haset etmeseydi, cânıma ayıplama taşıyla ezâ etmezdi.” şeklinde dile getirmiştir. Rakîb, âşıkın şiirlerini kıskandığı için ona eziyet etmektedir. Şiire tasavvufî açıdan bakıldığında hasûd olarak sembolize edilen tipin mâsivâyâ dair şeyler olduğu, bunların sâlike Hakk’a ulaşma noktasında sıkıntı verdiği görülür. Sâlike düşen şey ise bütün bu sıkıntılara katlanmaktır. Zira tasavvufun esaslarından biri de halktan gelen ezâ ve cefâyâ katlanmaktır. Bu noktada hasûd, aslında âşıkın (sâlik) Hak yolunda ilerlemesinde olumlu etkiye sahiptir.

*Şi ‘r-i pür-sûzımı görüp hased itmese **hasûd***

Seng-i ta ‘nıla benüm cânıma itmezdi ezâ

K.9/56

1.9. Rind

“Halkın, hakkında söylediklerine aldırmandan yaşayan, içi irfânla dolu olduğu halde halktan biri gibi yaşayan bilge kişi, rızâ mertebesine erdiği için her şeyin ilâhî takdire göre meydana geldiğini bilen, bunu şuur ve idrakine eren kâmil insan.”³⁷ Dinin şekil yanı sıra sınırlı kalmayıp zâhidlere karşı çıkan, özüne ve mânâsına indiğini söyleyen mutasavvıf olarak tanınan rind, görünürde sarhoş ve laubali görünen, ancak özünde dini yaşayan kimselerdir. Klasik şiirde rind de, âşık gibi baskın olan bir tiptir. *Mest* kelimesi de bu kişiler için kullanılmıştır. *Sehî Bey Dîvânı*’nda rind, daha çok *mest* kelimesi ile karşılanmıştır. *Dîvân*’da rind, geçtiği beyitlerde bir tipten ziyâde şahısların sıfatı olarak kullanılmıştır.

“Dostum, dudağının arzusunun şarabıyla gönül hararetlenip âh etse ayıplama, (çünkü) *mestin* (sarhoşun) işi mâzeretli olur.” ifadelerinde şair, âşıkın dilinden sevgiliye seslenmekte ve onun dudağına duyduğu arzudan dolayı eğer âh ederse ayıplamamasını istemektedir. Çünkü sarhoştur ve sarhoş olanın yaptığı şeylerde mantık yoktur. Âşıkın bu hali, vahdete kavuşmak isteyen sâlikin halini yansıtmaktadır. Çünkü dudak, tasavvuf terminolojisinde vahdetin simgesidir. Allah’ın varlığında kendini fenâ edip vahdete kavuşmak isteyen sâlikin cezbe halinde söylediği sözler ve sergilediği davranışlar, bu sebeple ayıplanmamalıdır. Beyitte *mestin* davranışı, temsil ettiği rindin klasik şiirdeki

³⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.297.

baskın tavrından uzaktır. Dosta (sevgili) göre daha edilgen bir duruş sergileyen mestin bu tavrının sebebi, âşıkın sevgili karşısındaki tavrına benzemektedir. Sehî'nin, şiirinde mest (rind) tipine yüklediği davranış şekli, klasik şiirdekenden farklı bir duruştur.

Dil mey-i şevk-i lebûñle germ olup âh eylese

Dostum 'ayb eyleme mestüñ işi ma'zûr olur

G.41/3

1.10. Sevgili

Klasik şiirin ana kahramanlarından. Cân, cânân, cânâne, dost, yâr, habîb, mahebûb, mâşûk, server, şâh, şeh, sultân, dilber, dildâr, afitab... kelimeleri sevgiliyi anlatmak için kullanılmıştır. Sevgilinin en temel özelliği acı vermesi ve âşıkla ilgisiz davranmasıdır. Çok nâziktir, her şeyden incinir ve kendini kolay kolay âşıkla göstermez; âşık onunla ancak mektup yoluyla konuşur ve hayaliyle yetinir. Sevgili platonik bir aşkla sevilir, bu sebeple ulaşılmazdır. “Edebiyatımızda aşk temasının temel kişiliği olan sevgili, ilgi duyulan üç temel tiplere yerleştirilmiştir: 1) Yaşayan varlık olarak sevgili/maddî, 2) Hayâlî unsur olarak sevgili/sembolik, 3) Tasavvuf anlayışına göre sevgili/ilâhî.”³⁸ *Sehî Bey Dîvânı*'nda sevgili, bu üç kategoride de var olmakla birlikte çalışmamızın sınırları çerçevesinde “Tasavvuf anlayışına göre sevgili/ilâhî” değerlendirilecektir. *Dîvân*'da sevgili tipi; cânân, cânâne, dilber, dost, güzel, habîb, ma'suk, yâr isimleri ile de geçmektedir.

Sehî Bey Dîvânı'nda tasavvufî muhtevânın en yoğun işlendiği manzûmelerden biri olan 2 nolu gazelden alınan aşağıdaki beyitte şair, sevgiliyi hem cânâne hem de dost olarak adlandırmıştır. “Her dilencinin (kul, köle), sevgili yolunda canını (fedâ etmekten) sakınacağını zannetme, (o) sevgilinin aşkıyla gönlünü ve canını terk eder.” sözlerindeki sevgili Allah'tır. Sevgili karşısındaki tavrıyla âşıkı sâlik tipine yaklaştıran şair, sâlikin Hakk'ın yoluna canını ve gönlünü fedâ edeceğini ve bundan sakınmayacağını belirtmektedir. Şiirlerde sevgili tipinin davranışlarından biri, âşıkın, kendisi uğruna yaptığı aşırılığa varan davranışlara karşı ilgisiz olmasıdır. Beyitte âşık karşı ilgisiz, onun perişan hallerini, uğruna her şeyinden vazgeçmesini yalnızca seyretmekle kalan bir sevgilinin varlığı hissettirilmiştir. Sevgili uğruna can verme konusunu Hüseyin Cöntürk, “Pek çok örnekte can verme, fizyolojik değil, mecâzîdir. Âşıkın her şeyini ortaya koyması, fedâ

³⁸ Akkuş, “Klasik Edebiyatta Tipler”, s. 397.

etmesi anlamına gelir.”³⁹ şeklinde açıklamaktadır. Örnek gösterilen beyitte âşıkın sevgili karşısındaki tavrı da budur. Ancak burada âşıkın (sâlik) sevgili (Allah) için gönlünden vazgeçmekten sakınmaması dikkat çekicidir. Bu mânevî bir fenâ halini de göstermektedir. Maddî ve mânevî anlamda her şeyinden vazgeçen âşıkın tavrı, usûl-i aşerenin son mertebesi olan rızâ makamındaki dervişin haline benzemektedir. Kendisini her şeyden soyutlayan derviş, gassalın elindeki bir ölü gibi, kendini Allah’a teslim etmeye hazırdır. Beyitte asıl aksiyonu gerçekleştiren öge âşık olsa da sevgilinin, âşıka göre daha edilgen kalması, izleyici konumunda olup ilgisiz davranması ve uğrunda her şeyin fedâ edileceği bir sembol olması yönüyle dikkat çekicidir.

Şanma cânın şakınur cânânedden yâ her gedâ

Dost ‘aşkıyla dil ü cân terkini eyler gedâ

G.2/1

Âşıkın sevgili karşısındaki aşırı davranışlarından biri de, cennette olmaksızın yârin yanında olmayı tercih etmesidir. Sehî’nin, “Cennet neyime yarar, sevgilinin kapısı yeter. Yârin eşiğiyle cennetleri bir görür müyüm ben?” ifadelerinde de bu tavır görülmektedir:

Yiter habîb kapısı cennet neme yarar

Yâr işiğiyle bir mi görürin cinânı ben

G.184/4

Sevgili, âşık için hem dünya hem de âhiret nimetlerinden geçilebilecek kadar değerlidir. Bu beyitte de bir önceki beyitte olduğu gibi sevgili karşısında aşırıya kaçan bir âşık ve daha edilgen duran bir sevgili tablosu vardır. Beyte tasavvufî açıdan bakıldığında ise habîb ve yâr olarak adlandırılan sevgili Allah’tır. Yalnızca Hakk’a ulaşma, onun dîdârını görme arzusunda olan âşık için cennet bu sebeple yârin eşiğinden daha kıymetli değildir. Sehî’nin buradaki tavrı, Yunus Emre’nin,

“Seni gördüm güneş gibi cennet bana zindân gibi

Cennetüne zâhidin ko uçmak’da arzum yok durur”⁴⁰

mısralarında dile getirdiği cenneti zâhîde verme düşüncesine ve yalnızca Hakk’ı istemesine benzemektedir.

³⁹ Hüseyin Cöntürk, *Divan Şiiri Üzerine Denemeler*, YKY Yayınları, İstanbul, 2012, s.359.

⁴⁰ Mustafa Tatçı, *Yunus Emre Dîvânı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, C.2, s.134.

1. 11. Zâhid

Kelime anlamı olumlu olup, “dünyadan el çeken, kendisini Allah’a adanmış kimse” olsa da klasik şiirde genellikle; çok aşırı sofu, kaba sofu olarak rind tipinin karşısında bulunan ve şiirde aksiyonu sağlayan tiplerden biridir. Allah’ın buyruklarını yerine getiren, şüpheli şeylerden kaçınan, ancak Müslümanlığı sadece dış görünüşle ve yapılan ibadetle sınırlayan ve sürekli öğütler veren kişidir. İman bakımından hiçbir zaman gerçeğe ulaşamamıştır. Zâhidin tek emeli cennete girebilmektir; riyakârdır. Bu özellikleri dolayısıyla rind, dâimâ zâhide karşı saldırgan davranır ve onu eleştirir.⁴¹ *Sehî Bey Dîvânı*’nda da zâhid, olumsuz özellikleri ile anlatılmış ve hâce, sûfi, vâiz adlarıyla da anılmıştır.

Zâhid, aşağıdaki beyitte, “Sâkî, zâhidin gönlüne olgunluk sunma tesir etmez. (Çünkü) taştan binâdır, o tutkal tutmaz.” sözleri ile taş kalpli biri olarak tavsîf edilmiştir. Mürşid (sâkî), zâhid olanın gönlüne kendi olgunluğundan sunsa da zâhide bu tesir etmez; çünkü o, kendi bildiği yolda giden, zâhire takılıp kalmış biridir. Aynı zamanda gerçekleri gösteren ve mâsivâdan kurtuldukça parlayan bir ayna olan gönül, zâhidde parça parça olmuş bir taş gibidir. Bu sebeple onu yapıştırıp tekrar eski haline getirmek de mümkün değildir; gerçek değerini yitirmiş, aslından uzaklaşmıştır. Zâhid, tipi klasik şiirin hemen her örneğinde olduğu gibi bu beyitte de olumsuzluğu, söz dinlemeziği ile yer almış, âşık tarafından eleştirilmiştir.

Puhte sunma zâhidüñ gönline te’sîr eylemez

Sâkıya taşdan binâdur ol ki tutmaz sandalûs

G.103/5

* * *

Remz-i ‘aşkı zâhid ile söyleşüp n’eyler Sehî

Ġâfil olan eylemez ‘âlemde nâdânla bahş

G.24/7

⁴¹ Bu tip hakkında geniş bilgi için bkz: Ahmet Atilla Şentürk, *Klasik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Sûfi yahut Zâhid Hakkında*, Enderun, İstanbul, 1996.

Zâhid câhildir, âşıkın halinden anlamaz, ancak Sehî halinden anlamamasına rağmen gaflete düşmüş ve zâhid ile konuşmuştur: “Sehî zâhid ile aşkın sembollerini söyleyip ne yaptın? Dünyada, gâfil olan (bile) câhille konuşmaz.” Burada remz-i aşk ile anlatılmak istenen âşıkın sahip olduğu ilâhî sırlardır. Bunlar herkese açılmamalıdır, fakat Sehî gaflete düşmüş ve zâhide anlatmıştır. Beyitte dikkat çeken bir diğer kelime ise *gâfildir*. Tasavvufta, “Hak’tan habersiz olan kimse” anlamına gelen bu kelime, beyitte tevriyeli kullanılmıştır. Sırlarını zâhid ile paylaşarak hatâ yapmış olan âşık aynı zamanda kendisine “Sen Hak’tan habersiz misin ki bu sırları paylaştın?” diye sormaktadır.

Zâhid tipinin temsil edildiği bir başka isim ise sûfidir. “Eren, ehl-i tasavvuftan olan kimse” anlamına gelen sûfi de, zâhid gibi, kelime anlamı olumlu olsa da, şiirde olumsuz bir tip olarak karşımıza çıkmaktadır. Mutaassıp, riyâkâr, ham ruhlu kimse olarak gösterilen sûfi de dâimâ rind ve âşık tiplerinin karşısındadır.

Zâhire aldanıp yalnızca ibadetle meşgul olan sûfi aslâ gerçek aşka ulaşamayacaktır. Sehî, sûfinin bu halini, “Sûfi, cennete benzetmekle köyüne (yanına) varamazsın. Gel emek çekme, (bu) Allah’ın yardımudur.” ifadeleriyle anlatmıştır. Allah’ın varlığında yok olup O’na ulaşmayı cennete benzeten sûfi, bu durumun gerçek güzelliğini bilmediği için böyle düşünmektedir. Her ne kadar gayret etse de cennet kaygısından sıyrılmadan Hakk’a ulaşamayacak olan sûfiye, âşık öğüt vermekte, bu işin ancak Allah’ın yardımı ile gerçekleşeceğini söylemektedir. Beyitte sûfi tipi, hem dünya ve âhiret kaygısından kurtulamamış, hem de bu hallerini bilmeyip boşa ümit eden kimse olarak tasvîr edilmiştir.

Cennete beñzetmek ile varırmazsın kûyına

Dâd-ı Hak’dur kişiye ol sûfi gel çekme emek

G.133/6

Sonuç

“Sehî Bey Dîvânı’nda Tipler” adlı çalışmamızda, eserde geçen on sekiz Tahayyülî-Tasavvurî Tip arasından tasavvufi muhtevâ ile işlenen ve bu muhtevâ ile şekillenen on bir tipi ele aldık.

Mutasavvıf bir şair olmamasına rağmen *Sehî Bey Dîvânı*’nda tiplerin büyük çoğunluğu dinî muhtevâ içerisinde işlenmiş, birçok beyitte tiplere tasavvuf ıstılahında tanımlanan görevler yüklenmiştir. Ele alınan tipler içerisinde en baskın tip hemen hemen bütün klasik şairlerde olduğu gibi *âşık* tipidir. Hem sevgili, hem de karşıtı olduğu tipler

olan *zâhid* ve *rakîb* karşısında dâimâ daha fazla rol üstlenip, daha çok söz söyleyen âşıkın zaman zaman *derviş* ve *rind* tipine de yaklaştığı tesbit edilmiştir.

Klasik şiirin temel tipleri olan âşık-mâşûk-rakip üçlüsünün yanında biraz daha geri planda kalan *murtîbin*, bir başka deyişle mürşid-i kâmilin, Sehî'nin şiirlerinde daha belirgin bir rol aldığı, özellikle âşıkın yanında olup, onun yardımına yettiği görülmektedir. Mürşid-i kâmilin *sâkî* olarak geçtiği K.2/24 no.lu beyitte Hz Ali'nin bu tip ile sembolize edilmesi ise çalışmamızda dikkat çeken bir husus olmuştur.

Şiirdeki en belirgin tiplerden olan ve birçok vasfı olan *sevgilin* ise, Sehî Bey'in şiirlerinde daha edilgen bir yapıda olduğu görülmektedir. Âşıkın bütün aşırı davranışlarını, kendisi için yaptıklarını yalnızca seyreden bir sevgili tablosu vardır. Klasik şiirde genelde zulmü, âşık değil de rakibe olan ilgisi, vefâsızlığı ile ön plana çıkan sevgilin Sehî'nin şiirlerinde durağan olduğu ve şiirin kurgusundaki aksiyona fazla katılmadığı görülmektedir.

Sehî Bey Dîvânı'nda geçen tiplerin işleniş şekilleri ve yüklendikleri rollerin, mutasavvîf şairlerin tip kadrosu ile benzer özellikler göstermesi, klasik edebiyatta mutasavvîf olmasa da şairlerin tasavvufu, şiirlerinde bir kumaş olarak kullandıklarını ve klasik dönem şairlerinin dinî muhtevâdan tamamen uzak şiirler yazmadıklarını göstermektedir.

Kaynakça

- Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, *Keşfü'l-Hafâ ve muzîlü'l-İlbâs Amme'stehera Mine'l-Ehâdîsi alâ Elsineti'n-Nâs (I-II)*, Mektebü'l-Kudsî, Beyrut, 1351.
- Akkuş, Metin, *Nef'î Dîvânında Tipler ve Kişilikler*, Erzurum, 1996
- Akkuş, Metin, "Klasik Edebiyatta Tipler", *Türk Edebiyatı Tarihi*, Talat Sait Halman vd. İstanbul, 2006, C.2, s. 393-402.
- Ateş, Süleyman, "Kutub", *DİA*, İstanbul, 202, c.26, s.498.
- Cöntürk, Hüseyin, *Dîvân Şiiri Üzerine Denemeler*, YKY Yayınları, İstanbul, 2012.
- Çetin, İsmet, *Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknâmeler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997.
- Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Türkiye Diyânet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2010.
- Göksu, Cemil Feyzi, *Sehî Bey Dîvânı (56a-152a)*, İstanbul Üniversitesi, Eski Türk Edebiyatı Kürsüsü, Mezuniyet Tezi, İstanbul, 1975.

- Hatipoğlu, Hüseyin, *Sehî Bey Dîvânı* (1b-56a), İstanbul Üniversitesi Eski Türk Edebiyatı Kürsüsü Mezuniyet Tezi, İstanbul, 1975.
- Kaplan, Mehmet, *Türk edebiyatı Üzerinde Araştırmalar -3- Tip Tahlilleri*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1996.
- Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, Heyet, Ankara, 2014.
- Kut, Günay, "Sehî Dîvânı", *Yazmalar Arasında*, Simurg Yayınları, İstanbul, 2006
- Onay, Ahmet Talât, *Açıklamalı Dîvân Şiiri Sözlüğü* (haz. Cemal Kurnaz), H Yayınları, İstanbul, 2009.
- Pala, İskender, *Ansiklopedik Dîvan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2004.
- Şentürk, Ahmet Atilla, *Klasik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Sûfî yahut Zâhid Hakkında*, Enderun, İstanbul, 1996.
- Şentürk, Ahmet Atilla, *Klasik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Sûfî yahut Zâhid Hakkında*, Enderun, İstanbul, 1996
- Tatçı, Mustafa, *Yunus Emre Dîvânı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, C.2, s.134.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabcacı, İstanbul, 2012.
- Yekbaş, Hakan, *Sehî Bey Dîvânı*, Kitabevi, İstanbul, 2010
- Yıldırım, Ahmet, *Tasavvuf'un Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, TDV Yayınları, Ankara, 2013.
- Yılmaz, Müslüm, *Sehî Bey Dîvânı (İnceleme-Metin)*, Dan. Prof. Dr. Kemal Yavuz, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi (Yayımlanmamış), 2010, İstanbul
- Zavotçu, Gencay, *Klasik Türk Edebiyatı Sözlüğü*, Kesit Yayınları, İstanbul, 2013.
- <http://www.kubbealtilugati.com/sonuclar.aspx?km=fakr&mi=0> E.T. 27.08.2016.